

ÖNYARGILARIN PSİKOLOJİSİ: PSİKODİNAMİK BİR GÖZDEN GEÇİRME

Rifat S. İLHAN ¹, Abdülkadir ÇEVİK ²

ÖZET

Önyargı gündelik hayattaki basitleştirilmiş kullanımının yanında, evrimsel, ontogenetik, tarihsel, ekonomik, sosyopolitik alanlardan etkilenen çok boyutlu bir fenomendir. Önyargılar, insanoğlunun biyopsikososyal özellikleri nedeniyle, birçok durumda görünüm bulabilmektedir. Seçimlerimizden, verdiğimiz kararlara kadar farkında olmadan önyargılarımızın etkisi altında olabilmekteyiz. Önyargıların oluşmasında psikolojik anlamda kimlik gelişiminin büyük bir rolü vardır. Gerek bireysel kimlik gerekse de geniş grup kimliğinin gelişim süreçleri ve özellikleri iyi huylu ve kötü huylu önyargıların oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bunun yanında önyargılar, gerek bireysel gerekse de geniş grup kimliğinin bütünlüğünün korunmasında adaptif bir işleve sahiptir. Yabancı düşmanlığı ve yabancılara karşı olumsuz önyargıların oluşumunda, geniş grup dinamiklerinin büyük rolü bulunmaktadır. Bu yazıda önyargıların sosyal ve bilişsel kökenlerinden çok psikodinamik kökenleri gözden geçirilmiş ve katı önyargılara karşı korunma ve mücadelede psikanalitik kuramların önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler : Önyargı, Kalıpyargı, Yabancı düşmanlığı, Kimlik, Geniş Grup Kimliği

¹Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Psikiyatri AD, rfilhan@gmail.com

²Profesör, Ankara Üniversitesi, Tıp Fakültesi Psikiyatri AD, akadir50@hotmail.com

THE PSYCHOLOGY OF PREJUDICE: A REVIEW OF PSYCHODYNAMIC ROOTS OF PREJUDICE

ABSTRACT

By the elementary usage in every day life, Prejudice is a multidimensional phenomena which is influenced by evolutionary, ontogenetical, historical, economic, sociopolitic fields. Because of the biopsychosocial features of Human being, Prejudice emerges in many situations. There for, we can be under the influence of prejudice when we make decision and make our choices. From the psychological point of view, identity development process has an important role at the forming of prejudice. Both core individual identity and large group identity development processes contribute to the evolving of benign or malign prejudice. In addition prejudice has an adaptive function at the preserving both of individual and large group identity permanent. In the case of developing negative prejudice toward strangers and of xenophobia, large group dynamics have an important role. In this paper psychoanalytic and psychodynamic roots of prejudice had been more focused over the social and cognitive roots of prejudice had been and emphasised importance of psychoanalytic theories at the prevention of malign and rigid prejudice.

Keywords: Prejudice, Steriotype, Xenophobia, Identity , Large Group Identity

Önyargı “Webster” İngilizce sözlükte “peşin hükümlü yargılama”, “yeterli bilgi olmadan edinilmiş hatalı fikir veya öğrenme”, bir gruba, bir kişiye ya da bir ırka karşı mantıklı/rasyonel olmayan düşmanca tutum” olarak (Webster, 1987), Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde, “Bir kimse veya bir şeyle ilgili olarak belirli şart, olay ve görüntülere dayanarak önceden edinilmiş olumlu veya olumsuz yargı, peşin yargı” olarak tanımlanmaktadır.

Önyargı; evrimsel, ontogenetik, tarihsel, ekonomik, sosyopolitik alanlardan etkilenen çok boyutlu bir fenomendir. Toplumsal düzeyde önyargılar, yabancılara karşı hissedilen belli-belirsiz huzursuzluk duygusundan; etnik aşağılama, vahşet ve soykırıma kadar uzanan geniş bir yelpazede karşımıza çıkabilmektedir. Bundan dolayı nedenlerini, kökenlerini, yararlarını ve zararlarını iyi anlamak gerekmektedir.

Bu yazının amacı, önyargıların psikolojik kökenlerini inceleyen çalışmaları gözden geçirerek, psikanalitik bakış açısıyla bireysel ve geniş grup kimliğinin gelişim süreçleri ile önyargıların oluşumu arasındaki ilişkiyi vurgulamaktır.

Önyargıların Kökenine Bilişsel ve Sosyal Psikoloji Yaklaşımları

Bazı kuramcılar, önyargılı tutum ve davranışların kökeninde insan beyninin kategorik düşünme özelliğinin yattığını ve bu nedenle de önyargıların kaçınılmaz olduğunu öne sürmüşlerdir (Allport, 1954; Ehrlich, 1973 ; Hamilton, 1981). Buna göre insan beyni, yeni karşılaştığı bir durumla ilgili hızlı bir yargıya varmak için önceden oluşturduğu şablonlar ve taslakları kullanır. Önyargılı düşünceler, stres altında olmasak da, dış dünyayı zihnimizde modellememize yardımcı olan bir örüntüye işaret etmekte; çoğu zaman gerçekçi olmasa ve duruma ilişkin etraflıca bilgi içermese de, belirsizliği azaltma işlevi görmektedir. Böylece kişi, yeni karşılaştığı durumlarla ilgili bütün gerçekleri göz önüne almadan, hayatta kalma şansını arttırmak için yeni durumla ilgili genelleştirilmiş düşünce ve tutumlar geliştirebilmektedir.

Özellikle sosyal ve bilişsel psikolojide farkında olmadan kararlarımızı ve seçimlerimizi etkileyen düşünce süreçleri “kalıp yargı” (stereotip) olarak adlandırılırken, görünüm bulan ve bu kalıp yargılar sonucunda ortaya çıkan tutum ve davranışlar ise “önyargı” olarak adlandırılmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010 ss: 273-275). Buna göre bireysel tutum ve davranışların bilişsel kısmını yani düşünsel temalarını kalıp yargılar; affektif yani duygusal ve davranışsal kısmını ise önyargılar oluşturmaktadır (Harding 1969 ; Secord, 1974). Bilişsel olarak, kalıp yargılara sahip olan bireylerin her zaman önyargılı tutumlar ortaya koymadıkları bazı araştırmalarda

gösterilmiştir (Devine, 1988). Bu durum önyargı ile kalıp yargıların birbirlerinden ayrı, ancak birbirleri ile ilişkili iki farklı kavram olduğunu göstermektedir (Dovidio, 1997). Kalıp yargılar bireylerin zihinsel süreçlerinde var olabilir ancak, bu kalıp yargılara göre birey her zaman ön yargılı tutum sergilemez ya da başka bir deyişle bireyler önyargılı düşüncelerini ve tutumlarını istemli olarak bastırabilirler.

Açık önyargılı tutumların ortaya konmasının önüne yasalar aracılığı ile ya da istemli olarak bastırıldıklarında bile bireyin gündelik hayatındaki karar verme süreçlerinde, bilinç düzeyinde fark edilmeyen “örtük önyargıların” etkili oldukları bildirilmektedir (Greenwald ve Bananji, 1995). Bu nedenle gizli/örtük önyargıların her birey için ölçülüp değerlendirilmesi için Greenwald ve arkadaşları (1998) “Örtük İlişkilendirme testi” (Implicit Association Test) (IAT) adını verdikleri bir test üretmişlerdir. Bu test, örtük önyargıları değerlendirme ve ölçmede geçerli bir yöntem olarak kabul edilmekle birlikte, testin güvenilirliği ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır (Nosek ve ark, 2007). Phelps ve arkadaşları (2000) nörogörüntüleme kullanarak IAT puanları ile amigdala aktivitesi arasındaki ilişkiyi incelemişler ve yüksek IAT puanları ile amigdala aktivasyonu arasında pozitif bir ilişki saptamışlardır. Terbeck ve arkadaşlarının (2013) yaptıkları çift kör plasebo kontrollü bir çalışmada ise, propranolol alan katılımcıların IAT etkilerinde anlamlı bir azalma saptamışlardır. Gallate ve arkadaşlarının (2011) rTMS ile anterior temporal lobların uyarımı ve IAT skorlarının karşılaştırıldığı bir çalışmada ise, rTMS uyarımı ile IAT puanlarında kontrollere göre anlamlı düşüklük saptanmıştır. Bu çalışmalar ışığında araştırmacılar bilinçli olmadan ortaya çıkan ve karar verme süreçlerimizde etkili olan örtük önyargıların, amigdalada aktivite artışına yol açan tehdit algısıyla ilişkili olduğunu öne sürmektedirler. Bu çalışmalar, önyargıların gelişiminde sadece bilinçli olarak öğrenilmiş bilgilerin değil, doğumdan itibaren gelişen ve bireyin farkında olmadan edindiği örtük bilgilerin de büyük rolü olduğunu göstermektedir.

2000’li yıllarda önyargılara ilişkin çalışmalar ağırlıklı olarak bilişsel ve sosyal psikoloji alanlarında yapılmaktadır. Psikanalitik (psikodinamik) yaklaşımlara ilişkin çalışmalar ise sınırlı sayıda bulunmaktadır. Bu durum çocuk gelişimini psikanalitik (psikodinamik) kuramların gerektiği kadar dikkate alınmadığı izlenimini oluşturmaktadır. Özellikle de örtük önyargıların oluşumuna bilinçdışı süreçlerin etkisini anlayabilmek için bu kuramların ön yargıların kökenine ilişkin getirdiği açıklamaları gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Önyargıların Kökenine Psikanalitik (Psikodinamik) Yaklaşım

Bu bölümde önyargıların kökenlerine ilişkin açıklamalarda, kimlik gelişiminde psikoseksüel gelişim basamaklarını ve nesne ilişkilerini sorumlu tutan psikanalitik kuramlardan yararlanılacaktır. Gerek klinik anlamda gerekse de olguların açıklanmasında psikanalitik ve psikodinamik kuram ve yaklaşım birbiriyle aynı olmamakla birlikte çoğu zaman birbiri yerine ve eş anlamlı olarak kullanılabilmekte ve aynı geleneği temsil etmektedir. Bu yazıda da psikanalitik ve psikodinamik kelimeleri zaman zaman birbirleri yerine kullanılmıştır. Bu yazıda temel amaç, önyargıların gelişiminde bireyin farkında olmadığı dürtülerini, arzularını ve korkularını psikodinamik kuramları da içine alan psikanalitik bir bakış açısıyla açıklamak ve aralarındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktır.

Akhtar, önyargıların temelinde daha çok cehaletin değil, bilerek görmezden gelmenin yani yadsımanın yattığını, bu nedenle de önyargılı tutumların bireylerin duygusal ihtiyaçlarına karşılık veren inançları doğrultusunda geliştiğini belirtmektedir (Akhtar, 2007). Parens yaptığı gözlemler sonucunda, önyargının ilk olarak çocuğun ambivalan nitelikteki duygulara tahammül edememesinden köken aldığını belirtmiştir (Parens, 1979). Buna göre çocuk annesinin engelleyici tutumları ile karşılaştığında, agresyonunu annesi yerine çevresindeki herhangi bir nesneye yönlendirir. Çünkü agresyonun anneye yönlendirilmesi, onu temel bakım verenini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakacaktır. Bu nedenle de çocuk, düşmanca nitelikteki duygularını daha uygun, annesi dışındaki bir nesneye yönlendirir. Parens' de önyargıların kökenini anlamak için duygusal süreçlere işaret etmektedir. Halstead (1988) bazı önyargıların bilgisizlik nedeniyle oluştuğunu ve eğitim ile düzeltilebildiğini, ancak bazılarının ise gerçeklere ya da bilgilendirilmeye rağmen değişmediğini bunların da bireylerin duygusal iç dünyası ile sıkıca bağlı olduğunu belirtmektedir. Değiştirilemeyen ve kötü huylu özellikler gösterebilen önyargıların kaynağı olarak bir çok yazar duygusal dünyayı işaret etmektedir. Bu anlamda da bireylerin duygusal iç dünyası, doğdukları andan başlayarak içine girdikleri psikolojik gelişim basamaklarında yapılanmaktadır

Ayrılma-Bireyleşme Dönemi, Bağlanma Özellikleri ve Önyargıların Gelişimi

Spitz (1965), yaşamın 6 ile 8. aylarında gözlenen *yabancı korkusunun*, insanın deneyimlediği ilk önyargı olduğu ifade etmektedir. Yabancı korkusu, insan yaşamındaki ötekini reddetmenin -ilişkisel anlamda- en erken görüngüsüdür. Yabancı korkusunun varlığı, bebeğin kendine özgü bağlanma nesnesini (genelde bu anne olur) seçtiğini gösterir ve bu görüngü ayrılma-bireyleşme sürecinde önemli bir

adım olarak kabul edilmektedir (Bowlby, 1982). Anneden ayrılma ve yabancı korkusunun uygun bir şekilde çözülmesi, çocuğun kendine özgü bir kimlik geliştirmesine yardımcı olabilmektedir. Bu korkunun uygun şekilde çözülmediği durumlarda, bağlanma ile ilgili güvensizliklerle birlikte kimlik oluşumunda aksaklıklara ve bunun yanında çocukluk dönemindeki yabancı korkusunun erişkin yaşamdaki yabancı kimliklere olan tahammülsüzlük ve nefrete evrilmesine (xenophobia) neden olabileceği öne sürülmektedir (Parens, 2007).

Fonagy (2003), önyargıların gelişiminde bireylerin erken çocukluk dönemindeki bağlanma özelliklerinin rolüne dikkat çekmektedir. Fonagy' e göre, güvensiz bağlanma sonucu oluşan önyargılar, “psişik denklik” (psychic equivalence)(Fonagy ve Target, 1997) adını verdiği durumla ilişkilidir (Fonagy, 2005 ; 2007). Psişik denklik halinde kişinin iç dünyasındaki gerçekliğin, dış dünyasında da aynen geçerli olduğu kabul edilir. Başka bir deyişle dış dünya, bireyin iç dünyasının yansısamalı bir uzantısı haline gelmiştir. Örneğin, İki-üç yaşındaki bir çocuk gelişim evresinin doğası gereği, yatağının altında bir aslan olduğuna inanabilir ve yatağın altında bir aslan olmadığına ilişkin gösterilen kanıtlara rağmen ikna edilemez. Bu anlamda psişik denklik durumunda olan bireyler iç dünyasındaki korkularını “gerçek” olarak yaşamakta, neyin iç dünyasında, neyin dış dünyada olduğunun ayrımını yapamamaktadır. Bunun yanında sosyal tehdit içeren durumlar, bireylerin bebeklik dönemlerinde temel bakım verenlerinden ayrıldıkları durumlara benzer kaygı ve endişe yaratmaktadır. Bebekler böyle durumlarda güvenli üs olarak gördükleri anneleri ile tekrar ilişki kurduklarında rahatlarlar. Benzer şekilde erişkin yaşamda da bireyler sosyal tehdit içeren durumlarda güvenli üs olarak, belirsizlik içermeyen, güvenli ve bilinen inançlarına ve düşüncelerine sarılırlar. Güvensizlik halinde bireyler, başkalarının düşüncelerini anlamaktan, öznel oluşları ile ilgili ileriye yönelik araştırma yapmaktansa güvenli ve bildikleri bir yerde kalmayı tercih ederler. Fonagy, böyle durumlarda oluşan önyargıların “güvenli üs” olarak işlev gördüğünü belirtmektedir (Fonagy, 2007).

Intrauterin (anne karnında) dönemde başlayan anne ve bebek arasındaki deneyimlerin niteliği, çocuğun ayrılma bireyleşme dönemlerini tamamlamasında ve sağlıklı bir kimlik geliştirmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle de çocuğun temel bakım veren ile olan deneyimleri sonucunda yapılanmaya başlayan zihinsel dünyası, ileride bireysel kimliğin bir parçası haline gelebilecek önyargıları oluşturur.

Kimlik Gelişimi ve Önyargıların Gelişimi

Anne karnından erişkin yaşama kadar insanların bireysel kimlikleri sürekli olarak gelişmekte ve değişiklikler yaşayabilmektedir. Bunun yanında insan yavrusunun doğumdan ergenlik dönemine kadar geçirdiği süre çekirdek bireysel kimlik oluşumunda çok önemli bir yer tutar. Çekirdek kimliğin oluşumu ile birey, çevresi, kendisi, ülkesi, diğer insanlar, politika, siyaset ve gündelik yaşam gibi çeşitli konularda kendisine özgün fikirlere ve inançlara sahip olabilmektedir.

Kimlik, psikodinamik bir bakış açısıyla, bireyin iç dünyasında işleyen kendilik modelini ve kendi geçmişi, şimdisi ve geleceğini, anımsanan, duyumsanan ve beklenen bir varoluşun sürekliliğinde bütünleştirmesini ifade etmektedir. Kimliği netleşen, yerleşen bir birey; gerçekçi bir beden imgesine, kendi cinsiyetine ilişkin özel bir berraklığa, vicdan duygusuna, grubu ve idealleriyle içsel bir dayanışma duygusuna sahip demektir (Akhtar, 1992). Bu anlamda da kimlik bütünlüğünü tam anlamıyla oluşturamamış bireylerin gerçekçi bir dünya algısı oluşturamaması, önyargılı düşünce ve davranışlarda bulunabilecekleri anlamına gelmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi çocuğun psikolojik ve biyolojik olarak ben ve öteki ayrımını zihinsel olarak yapabilir bir kapasiteye gelmesi, bireysel kimlik gelişimin önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Mahler, 1968; 1975). Bunun yanında çocuğun sağlıklı bir kimlik gelişimi için tamamlaması gerek önemli bir görevi de *özdeşimdir*. Freud' un tanımladığı psikoseksüel gelişim dönemlerinden Ödipal dönemde, çocuk, kendisi ile aynı cinsiyete sahip ebeveyni ile özdeşim kurmaya başlar. Onun değerlerini, emir ve yasaklarını kendi iç dünyasına taşır. Böylece ebeveyne ait olan bazı tutumlar artık çocuğun kişiliğinin, karakterinin ve kimliğinin bir parçası haline gelmiş olur. Başka bir deyişle Pre-ödipal dönemde hakim olan taklit davranışı daha kompleks bir yapıya dönüşerek, taklit ettiği erişkinlere ait bazı özellikler artık kendisine ait olmuş olur.

Nesne ilişkileri kuramcılarına göre bireysel kimlik gelişiminin diğer bir önemli dönemi ise *bütünleştirmedir* (integration) (Kernberg, 1976 ; 1980 ; Volkan, 1976; Çevik, 2009). Bu dönemde iyi ve kötü kendilik ve nesne tasarımları bütünleştirilerek, bireysel kimliğin oluşum sürecinde önemli bir dönüm noktası daha geçilmiş olur ve bireyler böylece daha gerçekçi bir hayat görüşüne sahip olabilir. İyi - kötü kendilik tasarımların ve iyi-kötü nesne tasarımların bütünleştirilmesi yaklaşık olarak 36. Ayda başlar ve bütünleştirme işlevi tamamlandığında “nesne sürekliliği” sağlanmış olur (Mahler, 1974). Artık çocuk için iyi ve kötü yönleri ile bir bütün halinde değerlendirilebilen tek bir anne ve ben bulunmaktadır. Ayrıca çocuk nesne sürekliliğinin sağlanması ile annenin nesne temsilini zihninde tutabilme kapasitesi geliştirir ve ayrılıklara karşı olan duyarlılığı azalır. Anne olmadan ve buna bağlı

belirgin bir kaygı yaşamadan çevrede araştırmalar yapabilir, oyun oynayabilir. Bu dönemin tamamlanmadığı durumlarda bireylerin zihinsel dünyasındaki nesne ve kendilik temsilleri iyi ve kötü olarak bütünleştirilmeden, keskin sınırlarla birbirilerinden ayrı olarak kalırlar. Kimlik gelişimi bu aşamada takılmış bireyler, kendilik ve nesne temsillerini iyi ve kötü olarak keskin sınırlarla bölme eğiliminde olurlar. Bu nedenle de ilişki içinde oldukları kişileri ve grupları iyiler ve kötüler, ben ve öteki, biz ve ötekiler gibi keskin sınırlarla ayırma eğiliminde olurlar. Bunun yanında ilişkide oldukları kişileri ilkel bir biçimde ölküleştirerek onları “iyi” ya da ilkel bir biçimde aşağılayarak “kötü” hale getirirler. Bu nedenle de gerçekçi bir dünya görüşünden çok, kendi iç dünyalarının bölünmüş özelliklerine göre bir dış dünya algısı oluştururlar. Dünya ya siyah ya da beyazdır. Stres ve sıkıntı dönemlerinde temel olarak “bölme” (splitting) savunma düzeneğinin kullanılması, kişilerin kötü huylu ve katı önyargılar geliştirmelerine neden olabilmektedir (Thomson, Harris, Volkan ve Edwards, 1994). Bu anlamda kimlik gelişimi sürecindeki takılmalar bireylerin sahip olduğu önyargıların kaynağını ve niteliğini belirleyebilmektedir. Klinik olarak sınırda (borderline) ve narsisistik kişilik yapılanmaları olan hastalar ile bazı psikotik yelpazedeki hastalar böyle bir kişilik örgütlenmesine sahiptir (Volkan, 1976).

Bölme savunma düzeneğini sıkça kullanan kişilerin beraberinde sıkça kullandığı savunma düzeneğinden birisi de “yansıtımlı özdeşimdir”. Yansıtımlı özdeşimin önyargıların ortaya çıkmasında, gelişmesinde ve kemikleşmesinde önemli katkıları bulunmaktadır. Özellikle eğitimle düzelmeyen, bilgiye rağmen halen var olan önyargıların oluşumunda bu zihinsel düzeneğin önemli bir katkısı bulunmaktadır (Thomson, Harris, Volkan ve Edwards, 1994). Bu düzeneğin kimlik bütünlüğünün sağlanmasındaki rolüne ve önyargılarla olan ilişkisine geniş grup kimliğinin gelişim süreçleri içerisinde değinilecektir.

Geniş Grup Kimliğinin Gelişimi ve Önyargılar

Psikodinamik anlamda çekirdek kimliğin gelişimi ile birlikte bireyler içerisinde yaşadıkları toplumun grup kimliğini de benimsemeye, yani içselleştirmeye başlarlar. Kimlik, bebeklik döneminden itibaren çevredeki önemli kişilerin de etkisiyle kendi sosyal çevresine uygun bir şekilde yapılanmaya başlar. Bu durum gelecekte öteki olarak görülen geniş gruplara karşı gelişen önyargılı tutum ve davranışların temelini oluşturmaktadır.

Volkan’ın (1988) öne sürdüğü bir kurama göre kimlik gelişiminin normal sürecinde bazı bilinç dışı kendilik ve nesne temsilleri bütünleştirilmeden

kalabilmektedir. Bütünleştirilmeden kalan bu nesne ve kendilik tasarımları, bireyin çekirdek kimliğinin bütünlüğüne tehdit oluşturduğu için, çevredeki yetişkinlerin de yönlendirilmesiyle çevredeki uygun ve sabit depolara dışsallaştırılırlar. Özellikle de bu depolar, geniş grubun diğer üyeleri tarafından da paylaşılıyorsa, geniş grup kimliğinin bir parçası olarak işlev görürler. Örneğin Kırmızı- Beyaz renkler Türkler için paylaşılmış “iyi depolara” örnek olarak verilebilir. Bunun yanında domuz, müslümanlar için “kötü bir depo” olarak işlev görmekte ve olumsuz kendilik ve nesne tasarımlarının bir hedefi olarak tüm grup tarafından paylaşılabilir. İyi kendilik ve nesne tasarımları ve bunlarla beraber olan duyguların dışsallaştırıldığı depolar geleceğin müttefikleri (allies), kötü kendilik ve nesne tasarımları ile beraber olan duyguların dışsallaştırıldığı depolar da geleceğin düşmanları (enemies) haline gelmektedir. Bu sayede bireyler bu düzenekler sayesinde kendi grupları ile ilgili abartılı ilkel ülküleştirme ile birlikte olan olumlu önyargılara ve ötekinin de ilkel bir biçimde aşağılanmasıyla ortaya çıkan olumsuz ön yargılara sahip olabilmektedir. Volkan’a göre bütünleştirilmeden kalan ve çoğu bilinçdışında olan iyi ve kötü kendilik ve nesne tasarımlarının dışsallaştırılmasının, bireysel ve geniş grup kimliğinin sürdürülmesinde uyumsal bir işlevi bulunmaktadır (Volkan, 1988 ; 2009) ve “düşman ve müttefik ihtiyacı” olarak adlandırdığı süreç de bireysel kimlik gelişiminin doğal süreçlerinden birisidir. Bununla birlikte bireysel ya da geniş grup kimliğini tehdit eden durumlarda, bireylerin düşman ve yandaş ihtiyacı ön plana çıkmakta, bireysel kimliği tehdit eden kendilik ve nesne tasarımları ve bunlarla ilişkili duyguların uygun depolara dışsallaştırılması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle bireysel ve grup kimliğine yönelik bir tehdidin hissedildiği durumlarda bireyler, kendilerine ve öteki olarak görülen nesnelere karşı gerçekçi olmayan inançlar ve önyargılar geliştirebilmektedirler. Akhtar’da, Volkan’a katılarak insan doğasının bir özelliği olarak “düşman ve müttefik ihtiyacı” ile “dışsallaştırılmaya uygun depoların” önyargıların oluşumunda önemli bir katkısı olduğunu vurgulamaktadır (Akhtar, 2007). Akhtar’da (2005) benzer olarak “düşman açlığı” adını verdiği bir kavram ortaya atmıştır. Buna göre düşman açlığı içerisinde olan, başka bir deyişle düşman ihtiyacı olan birey ve geniş grupların kendileri ve diğer gruplara yönelik gerçekçi olmayan katı önyargıları bulunmaktadır. Örnek olarak, şizofreni tanısıyla takip edilen bir hasta, hastalığın tekrarladığı dönemlerde terörist avına çıkıyor, terörist olabileceğinden şüphelendiği insanlarla kavga ediyordu. İç dünyası iyiler ve kötüler olarak keskin sınırlarla bölünmüştü. Bu hasta psikodinamik anlamda kendiliğini tehdit eden kötü kendilik ve nesne tasarımlarını ve bunlarla birlikte olan duyguları dışarıdaki bir depoya dışsallaştırarak kimlik sürekliliğini bir bakıma korumuş oluyordu. Ancak bu yoğun dışsallaştırma ihtiyacı nedeniyle çevredeki ip uçlarını yanlış değerlendiriyordu. Bu uç örnek bireylerin katı ve değiştirilmesi çok zor olan ön yargıların kökeninin psikodinamik süreçlerle ilgisini açıklaması anlamında önemlidir. Bu dışsallaştırma biçimi, zihinsel savunma

düzeneklerinden yansıtımlı özdeşimle eşdeğerdir. Yansıtımlı özdeşim aracılığı ile birey, kimliğinin sürekliliğini, kendiliğine zarar veren kendilik ve nesne temsilleri ile bunlara eşlik eden duyguları bir başkasına dışsallaştırarak sağlamaya çalışır. Ancak bu dışsallaştırılan kendilik ve nesne temsillerinin kendisine tekrar bir bumerang gibi dönme tehlikesiyle de karşı karşıyadır. Bu nedenle hedef nesneyi bu içerikleri kabul edip etmediği bağlamında sürekli olarak kontrol etme ihtiyacı hisseder. Yansıtımlı özdeşim veya dışsallaştırma düzenekleri ile bütünlüğü sürdürülen kimlik bu sayede kendisini öteki olarak gördüğü hedef nesnenin kimliğinden ayırmış olur. Ona benzemek, ona ait özelliklere sahip olmak kimliğini ciddi anlamda tehdit ettiği için bazı durumlarda fiziksel ölümü psikolojik ölüme tercih edebilirler (Çevik, 2009). Benzerliğin artması, dışsallaştırılan içeriklerin tekrar bumerang gibi dönmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle kabul edilemez içeriklerin hedef nesnede kalmasını sağlamak birinci öncelik haline gelir. Yansıtılan veya dışsallaştıran içeriklerin ciddi anlamda kendisine geri dönme tehlikesi taşımada, hedef nesnenin fiziksel olarak varlığına son verilerek bu tehlike önlenmiş olur (Post, 1990). Yabancı düşmanlığı, ırkçılık, cinsel ayrımcılık, terörizm gibi katı önyargılarla ilişkili durumların kökeninde, bu zihinsel savunma düzeneklerinin ağırlıklı olarak kullanılmasının yattığı bazı klinik verilerle de desteklenmektedir (Volkan, Ast ve Greer, 2002). Freud (1930) bu duruma benzer olarak “küçük farklılıkların narsisizminden” bahsetmektedir. Birbiri ile en çok savaşan grupların, birbirlerine en çok benzeyenler olduğunu belirtmektedir. Bir grup kendisine benzeyen başka bir grupta karşılaştığında küçük farklılıkların narsisizmini aktiflemektedir. Benzerlik arttıkça geniş grup üyeleri küçük farklılıkları ile abartılı ve takıntılı bir biçimde uğraşarak, kendisini öteki olarak görülen gruptan ayırır ve kimlik sürekliliğini sürdürür. Bu süreç bireysel düzeyde, ergenlik dönemindeki bireylerin kimliğini, anne ve babasından ayırma çabasına benzetilebilir.

Ergenlik dönemi, geniş grup kimliğinin ve bireysel kimliğin gelişiminde önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Bu dönemin biyolojik ve psikolojik özellikleri nedeniyle bireyler, bireysel ve geniş grup kimliklerini tekrar tanımlama ve gözden geçirme sürecine girerler (Blum, 1985). Bu dönemde geniş grup kimliği bireysel çekirdek kimlik içinde kristalleşir. Bireylerde etnik kimlik farkındalığı soyut anlamda oluşmuş olur (Erikson, 1956 ; Bloss, 1979). Başka bir deyişle bireysel kimlik ve grup kimliği yan yana birbirinden ayıramaz derecede iç içe geçer. Bireyin çekirdek kimliği, kendi grup kimliği ile yakından ilişki halinde olduğu için, geniş grup kimliğini tehdit eden durumlar, geniş grup üyeleri tarafından bireysel bir yaralanma ve çekirdek kimliklerine yönelik bir tehdit olarak algılanabilmektedirler. Geniş grubu etkileyen bu gibi tehdit durumlarında, özellikle de düşman elinden çıkan travmalardan sonra, bireyler kimlik bütünlüklerini korumak adına paylaşılmış ortak zihinsel savunmalar oluşturabilmektedirler (Bernard, Ottenberg ve Redl, 1973 ; Volkan, 1991). Böyle dönemlerde bireyler geniş grup ve bireysel kimliklerinin

bütünlüğünü korumak için hayali, mitolojik ve gerçek dışı bir çok inancı benimseyebilmekte ve dünya görüşlerini bu doğrultuda şekillendirebilmektedirler. Bu anlamda da kimliksel bütünlüğü korumak için kendi grubuna ve öteki gruba yönelik geliştirilen katı önyargılı tutum ve davranışlar bir savunma işlevi olarak görünüm bulabilmektedir. Volkan, stres ve kriz dönemlerinde geniş grupların geliştirdikleri bu katı inanç ve değerleri, - önyargıları- “körü körüne inaçlar” olarak adlandırmaktadır (bkz. Volkan, 2004).

Bireysel kimliğin ve grup kimliğinin şekillenmesinde ve önyargıların gelişiminde etkisi olan diğer bir psikolojik gelişim süreci ise, “kuşaktan kuşağa aktarımla” ilgilidir. Kuşaktan kuşağa aktarım ilk kez Londra bombardımanı sırasında çalışılmış ve bombardıman anında endişeli annelerin çocuklarının da endişeli olduğu gözlenmiştir. Bunun tersine sakin kalan annelerin çocuklarının sakin kaldıkları gözlenmiştir (Freud ve Burlingham, 1942). Bu bulgu ile birlikte, anne ve çocuk arasında duyguların geçişi ile ilgili yapılan bazı çalışmalar; anne ile çocuğu arasında duyguların aktarıldığı psikobiyolojik bir deliğin varlığından söz etmektedirler(Lehtonen ve ark, 1998). Kuşaktan kuşağa aktarımla ilgili diğer bir çalışma alanı da başka bir geniş grup tarafından mağdur edilmiş geniş grubun üyeleri ve onların çocukları ve torunları ile ilgili olan çalışmalardır (Kestenber ve Brenner, 1996 ; Brenner 2001, 2004; Kogan, 1955 ; Volkan, Ast ve Greer, 2002). Buna göre başka bir geniş grup tarafından mağdur edilmiş ve travmaya uğramış geniş grubun üyeleri travma nedeniyle kendilerinde oluşan çaresizlik, mağdur edilmişlik ve öfke gibi duygularla baş edemeyerek, bu görevi bir sonraki kuşağa genellikle bilinç dışı olarak aktarır. Bu aktarımın içinde bireylerin kimlik bütünlüğünü tehdit edecek duygularla –öfke, çaresizlik gibi - başetmelerini sağlayacak çözüm yolları ve görevleri –ego işlevleri- de bulunmaktadır. Böylece yeni kuşak, kendinden önceki kuşaklara ait olan arzu ve korkulara ve bunlarla ilgili görevlere sahip olarak bunları kimliklerinin bir parçası haline getirir. Özellikle travmaya uğramış, mağdur edilmiş geniş gruplarda, travma sonrası yaşanan acıları tersine dönüştürmek, kayıpları tekrar kazanmak, edilgenliği etkinliğe dönüştürmeye yönelik bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bir önceki kuşaktan aktarılan bu görevler, çocuğun dünya algısını, okul, meslek, eş ve siyasi tercihlerini etkileyebilmektedir. Böylece belli durumlara yönelik ön yargılı tutum ve davranışlar kimliğin bir parçası olarak, kuşaktan kuşağa aktarılmış olmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarımla ilgili yapılan bu çalışmalar ve araştırmalar, ebeveynlerden çocuğa duygularla birlikte belli bazı zihinsel içeriklerin de bilinçdışı olarak geçebildiğine yönelik bilgi sunmaktadır. Bu durum bir kuşaktan diğer kuşağa geçen “hayat dersleri” olarak da ifade edilebilmektedir. (Belnap, 2012). Önceki kuşaklardan bilinçli ya da bilinç dışı aktarılan bu hayat dersleri de bireylerin tercihlerini ve karar verme süreçlerini etkileyebilmektedir.

Sonuç

Önyargıların oluşmasında bireysel kimlik gelişiminin yanında geniş grup kimliğinin de büyük rolü bulunmaktadır. Çünkü geniş grup kimliği aynı zamanda bireysel kimliğin de bir parçasıdır. Özellikle yabancı düşmanlığı, etnik çatışmalar, soykırımlar, dini gruplar arasındaki çatışmalar ve bunlarla ilişkili yıkıcı önyargılı tutum ve davranışları geniş grup kimliklerinin özellikleri ile ilişkilidir.

Bazı önyargılar bilgi verilerek düzelirken, bazı önyargılar her türlü bilgiye rağmen varlığını korumaktadır. Bu tarz önyargıların kişi ile duygusal bir bağlantısı olduğu söylenmektedir. İşte bu değiştirilemeyen, eğitim verilerek düzelmeyen önyargıların anlaşılabilmesi için bireysel ve geniş grup kimliklerinin gelişim basamaklarının, bu basamaklardaki örtük veya bilinçdışı süreçlerin psikanalitik bir bakış açısıyla incelenmesi gerekmektedir. Bu sayede bazı önyargıların neden değiştirilemediği daha net ortaya çıkar.

Gerek bilinç, gerekse bilinçöncesi ve bilinçdışı düzeyindeki yargıları bütün olarak önyargı olarak adlandırmak ve bu kavramın sadece bilinçli değil, bilinçdışı düzeyde de karşılıklarının olabileceği akılda tutulmalıdır.

Psikanalitik kurmaların ışığında değerlendirdiğimizde, kötü huylu ve yıkıcı önyargıların önlenmesinde özellikle anne ve çocuk ilişkisinin kalitesini arttıracak politikalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Anne ve çocuk arasındaki ilişkinin niteliği, önyargıların kötü huylu ya da yıkıcı bir karaktere bürünmesinde yordayıcı olmaktadır. Bu nedenle gerek toplumsal, gerekse de bireysel düzeyde önyargıları azaltıcı politikaların belirlenmesinde içerisinde psikanalitik bir bakış açısının da yer aldığı multi-disipliner yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Akhtar S. (1992). *Broken Structures : Severe Personality Disorders and Their Treatment*. Northvale (s. 3-25). NJ: Jason Aronson.
- Arlow J. A. (1994). “*Aggression and Prejudice*”: *Some Psychoanalytic Observations on the Blood Libel Accusation against Jews* (s.283-94). Madison CT: İnternational Universities Press.
- Akhtar, S. (2005). *Hindu-Muslim Relations In India: Past, Present, and Future*. Freud along the Ganges içerisinde. Hazırlayanlar: Akhtar, 91-137. New York : Other Press.
- Akhtar, S. (2007). *From Unmentalized Xenophobia to Messianic Sadism: Some Reflections on the Phenomenology of Prejudice : The Future of Prejudice.Psychoanalysis and the Prevention of Prejudice* (s.7-21). Jason Aronson.
- Belnap, B. (2012). *Turns of a Pharese : Traumatic Learning through the generations: Lost in Transmission.Studies of Trauma Across Generations* içinde (s.115-116). Haz:M.Gerard Fromm. London: Karnac Books.
- Bernard, V. W., Ottenberg , P. ve Redl, F. (1973). *Dehumanization: A Composite Psychological Defence in Relation to Modern War*. Sactions and Evil : Sources of Social Destructiveness içinde (s.102-124). Haz: Sanford, N. ve Comstock, C. San Francisco: Jossey - Bass.
- Blos, P. (1979). *The adolescent Passage: Developmental Issues*. New York: International Universities Press.
- Blum, H. P.(1985). Superego Formation, adolescent transformation and the adult neurosis. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4:887-909.
- Bowlby, J. (1982), *Attachment and Loss*, 3 vols., 2nd ed. New York: Basic Books.
- Brenner, I. (2001). *Dissociation of Trauma. Theory, Phenomenology, and Tecnique*. Madison, CT: International Universities Press.
- Brenner, I. (2004). *Psychic Trauma: Dynamics, Symptoms, and Treatment*. New York: Jason Aronson.
- Çevik, A. (2009). *Çocukluk Döneminde Ben ve Diğerleri Kavramının Gelişimi: Politik Psikoloji* içinde (s.49- 52). Haz. Abdulkadir Çevik. Ankara: Dost Yayınları
- Çevik, A. (2009). *Terörizm, Etniklik ve Etnik Terörizmin Psikolojisi: Politik Psikoloji* içinde (s.77-83). Haz: Abdulkadir Çevik. Ankara: Dost Yayınları.
- Devine, P. G. (1988). *Stereotype assessment: Theoretical and methodological issues*. Unpublished manuscript, University of Wisconsin-Madison.
- Dovidio, J. F., Kawakami, K., Johnson, C., Johnson, B. ve Howard, A. (1997). On the nature of prejudice: Automatic and controlled processes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 33, 510–540.

- Ehrlich, H. J. (1973). *The social psychology of prejudice*. New York : Wiley.
- Erikson, E. H. (1956). The problem of ego identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4:56-121.
- Freud, A. ve Burlingham, D. (1942). *War and Children*. New York : International Universities Press.
- Freud, S. (1930). Civilization and its discontents. Standard Edition, 21:59-145. London: Hogarth Press.
- Fonagy, P. ve Target, M. (1996). Playing with reality. I. Theory of Mind and the Normal Development of the Self. *International Journal of Psycho-Analysis*, 77:217-33.
- Fonagy, P. (2003). The Development of Psychopathology From Infancy to Adulthood: The Mysterious Unfolding Of Disturbance of Time. *Infant Mental Health Journal*, 24(3), 212-39.
- Fonagy, P. (2005). The development of prejudice: Explanations of Its Ubiquity. *International Conference on Prejudice and Conflict, Salt Lake City*, Aralık 1-4.
- Fonagy, P. ve Higgitt A. (2007). *The development of prejudice: An Attachment Theory Hypothesis Explaining Its Ubiquity : The Future of Prejudice*. Psychoanalysis and the prevention of prejudice (Hazırlayanlar: Parens H. Mahfouz A., Twemlow, S.W., Scharff, D.E.) Jason Aranson. ss: 63-81.
- Gallate, J., Wong C., Elwood, S., Chi, R. ve Snyder, A. (2011). Noninvasive brain stimulation reduces prejudice scores on an implicit association test. *Neuropsychology*, 25(2), 185-192.
- Greenwald, A. G. ve Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102, 4-27.
- Greenwald, A. G., Debbie, McGhee, E. D., Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring Individual Differences in Implicit Cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*. 74(6), 1464-1480.
- Halstead, M. (1988). *Education, Justice, and Cultural Diversity : An Examination of the Honeyfield Affair*, 1984-85. London : Flamer Press.
- Hamilton, D. L. (1981). *Stereotyping and intergroup behavior: Some thoughts on the cognitive approach*. In D. L. Hamilton (Ed.), *Cognitive processes in stereotyping and intergroup behavior* (s. 333-353). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Harding, J., Proshansky, H., Kutner, B. ve Chein, I. (1969). *Prejudice and ethnic relations*. In G. Lindzey (Ed.), *Handbook of social psychology* (Vol. 5). Reading, MA: Addison-Wesley. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> Erişim: 8/11/2012, 23:57.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar&Sosyal psikolojiye giriş* (s.273-275). Evrim Yayınları.

- Kernberg, O. F. (1976). *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*. New York: Jason Aronson.
- Kernberg, O. F. (1980). *Internal World and External Reality : Object Relations Theory Applied*. New York: Jason Aronson.
- Kestenberg, J. ve Brenner, I. (1996). *The last witness*. Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Lethonen, J. Könönen, M., Purhonen, J., Saarikoski, S. ve Launiala, K. (1998). The Effect of Nursing on the Brain Activity of the Newborn. *Journal of pediatrics*, 132, 446-451.
- Mahler, M. S. (1968). *On Human Symbiosis and Vicissitudes of Individuation*. New York : International Universities Press.
- Mahler, M. S., Pine F., Bergman, A. (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York Basic Books.
- Nosek B. A., Greenwald, A. G. ve Banaji, M. R. (2007). *The implicit association test at age 7: a methodological and conceptual review*. In Bargh J.A. (ed), Automatic processes in social thinking and behaviour. Psychology Press, (s.265–292).
- Parens, H. (1976). *The Development of Aggression in Early Childhood*. New York: Jason Aronson.
- Parens, H. (1979). Developmental Considerations of Ambivalence. *Psychoanalytic Study of the Child*, 34,385-420.
- Parens, H. 2007. *Toward Understanding Prejudice – Benign and Malignant*. The future of prejudice: psychoanalysis and the prevention of prejudice, 2007 - Jason Aronson ss: 21-37.
- Phelps, E. A., O’Conner K. J., Cunningham W. A., Funayama E. S., Gatenby, J. C., Gore, J. C. ve Banaji M.R. (2000). Performance on indirect measures of race evaluation predicts amygdala activation. *J Cogn Neurosci*, 12, 729–738.
- Post, J. M. (1990). *Terrorist Psycho-logic: Terrorist behavior as product of psychological forces*. Orgins of Terrorism içerisinde. Hazırlayan: W. Reich, ss:25-40. Cambridge: Cambridge University Press.
- Secord, P. E. ve Backman, C. W. (1974). *Social psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Spitz, R. (1965). *The First Year of Life*. New York: International Universities Press.
- Terbeck, S., Kahane, G., McTavish, S., Savulescu, J., Cowen, P. J. ve Hewstone, M. (2013). Propranolol reduces implicit negative bias. *Psychopharmacology (Berl)* 222(3), 419–424.
- Thompson, J. A., Harris, M., Volkan, V. D. ve Edwards, B.(1995). The Psychology of Western European Neo-racism. *International Journal on Group Rights*, 3, 1-30.

- Volkan, V. D. (1976). *Primitive Internalized Object Relations: A Clinical Study of Schizophrenic, Borderline, Narcissistic Patients*. New York: International Universities Press.
- Volkan, V. D. (1988). *The need to have enemies and allies : From clinical practice to International Relational Ship*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Volkan, V. D. (1988). *The need to have enemies and allies : From clinical practice to International Relational Ship*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Volkan, V. D. (1991). On Chosen Trauma. *Mind and Human Interaction*, 3:13.
- Volkan, V. D. (1995). *The Infantile psychotic self: Understanding and treating schizophrenics and other difficult patients*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Volkan, V. D., Ast, G. ve Greer W. (2002). *The third reich in the unconscious: Transgenerational Transmission and its Consequences*. (s.51-161). New York : Brunner – Routledge.
- Volkan, V. D. (2009). *Körü Körüne İnanç. Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve Liderleri* (s.79-129). Okuyan Yayınları.
- Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. (1987). *Springfield, MA: Merriam Webster's Publishers*.